

ГЛОТОВ Б. Б.,
м. Львів

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАХІДНО-ЄВРОПЕЙСКУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ

Як відомо, нашим політикам в основному притаманний «інженерний погляд» на суспільство. Вони посередництвом термінології - «накреслити», «сконструювати», «побудувати», тощо - зорієнтовані на досягнення певних ідеалів суспільного життя. Утопічна інженерія, прагнучи раціонально спланувати розвиток усього суспільства, не враховує, що минуле багато в чому детермінує майбутнє. Майбутнє може виникати лише на основі минулого з теперішнього. Воно складається... Тому проблема трансформації передбачає дослідження культурно-цивілізаційних підстав для такої трансформації.

Але треба, насамперед, умовитися, що ми розуміємо під термінами «культура» і «цивілізація». У сучасному суспільстві під словом «цивілізація» розуміється система вільноринкової економіки, політичного лібералізму і захисту прав громадянина, яка вкорінена в розвинутих країнах Заходу. Поряд з цим терміном «цивілізація» позначає все те, для створення чого достатньо науково-раціоналістичних підходів. Наприклад, для виготовлення автомобіля не має значення, які естетичні, моральні, релігійні цінності шанує інженер. Йому треба знати лише технологію. У базис сучасної цивілізації також входять раціонально осмислені вселюдські моральні цінності - право, міжнародний порядок, які не залежать від релігійних і національних симпатій. Сфера культури - та, де діють нестандартні підходи, це - спосіб індивідуалізації, внаслідок чого постають самобутні, неповторні витвори людської діяльності. Культура - це те, що, за Г. Сковородою, дух животворить, що дає людині відчуття повноти свого буття. Тому ціннісна спрямованість культури перетворила її у відносно незалежний фактор зі своєю інерцією розвитку. Етноси ототожнюють себе з певним, рідним для них, типом культури навіть тоді, коли той гальмує економічний розвиток і заважає переймати позитивне в інших культурах. З цих міркувань випливає такий висновок: треба визначити, до якого типу належить українська культура з урахуванням впливів як європейського, так і азійського факторів. Тоді стане зрозуміло, що з того, що є в західно-європейської цивілізації, може прийнятися на українському ґрунті. Мова йде також і про визначення у межах українського

етносу характерних рис політичної культури - системи уявлень, цінностей, переконань, стереотипів поведінки. Як свідчать результати низки останніх соціологічних досліджень, більшість громадян України індеферентно ставиться до перепитів політичного життя, не усвідомлюють доленосного значення економічних і політичних реформ, що є показником їх низької політичної культури.

Спробу поглянути на попередній розвиток етносу, людства під кутом зору цілей, потреб і завдань сучасності репрезентує культурологічний підхід, який не може задовольнятися аналізом лише індивідуальних форм людської культури. Філософія культури прагне універсально-синтетично охопити усі індивідуальні культури. Людина як діяльна істота не створює гармонію світу культури. Різноманітні форми її діяльності - наука і міф, релігія і мистецтво - борються між собою. Філософський же синтез передбачає дещо інше розуміння світу людської культури не як простого накопичення розрізнених фактів, а осмислення їх у системній єдності. «Філософія культури, - писав Г. Ріккерт, - починається з твердження про те, що світ людської культури є не просте нагромадження розпливчастих і розрізнених фактів. Вона прагне зрозуміти ці факти як систему, як органічне ціле» (Ріккерт Г. Объективность культурной истории // Культурология XX века: Антология. Философия и социология культуры.-М.,1994.-С. 93).

Від теорій М. Данілевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса у філософії історії стає традиційним поняття культурно-історичного типу. Виділяють західно-європейську, індіанську, китайську та інші цивілізації, які виростили на власному культурному ґрунті. Кинемо погляд й на Україну як органічну культурно-історичну цілісність, яка складає окрему культурно-цивілізаційну одиницю.

Під кутом зору індоевропейської єдності Україна складає окремих культурно-цивілізаційний тип на засадах трипільської культури. Одночасно вона входить до сім'ї європейських народів. Як відомо, Поль Валері вважав європейськими всі ті народи, які упродовж своєї історії зазнали таких трьох впливів: Римської імперії, античної філософії, християнства. Для української історіософії не була чужою і норманська теорія походження української державності. Наприклад, Є. Маланюк позитивно оцінює варязький вплив на наддніпрянських слов'ян і шкодує щодо недостатності більш державницького, пасіонарного впливу римлян (Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. - К., 1992. - С. 22-36). Але

безперечною є приналежність України до культури, яка склалася під впливом християнства значно більшою мірою, ніж під впливом чогось ще. На ґрунті християнської культури вирости основні складові сучасної цивілізації: технології та наукові відкриття. Хоча наука зобов'язана своїм виникненням стародавнім грекам, коріння технології тягнулося не стільки від грецького раціоналізму, а скільки від віри в Бога - Творця Всесвіту. Тільки культура, яка сформувалась на вірі в трансцендентального Бога, могла демістифікувати природу, могла задатися ціллю підкорити природу, змусити її служити інтересам людини. Щоб побачити, що «знання - сила» (знамените кредо Ф. Бекона), потрібна якісно інша перспектива, в якій об'єкт знання виступає як інструмент; перспектива, яка невідома усім іншим культурам. Ані технологія, як ми її знаємо, ані наука, яку передбачає ця технологія, не могли б існувати без культури, релігійні установки якої десакралізували природу. Щоправда, десакралізація природи є швидше приналежністю іудейської спадщини: оповідь про творення світу на початку Книги Буття зображує Сонце і Місяць подібно світильникам на тверді небесній, в той час як інші релігії схилялися перед ними як божествами. Християнство трансформувало єврейську національну спадщину на засадах транснаціональної віри, котра лягла в основу західної культури (Лобкович Н. Християнство и культура // Вопросы философии. - 1993. - № 3. - С. 72). Але треба зробити одне уточнення.

Відомий дослідник становлення нового способу господарювання - капіталізму - М. Вебер розглядає його не тільки як економічну систему. Це - форма цивілізації як культури, економіки й системи цінностей з їх особливими мотивами. Автор «Протестантської етики» приходять до висновку, що своєрідний стан психіки, прищеплений вихованням релігійною атмосферою країни та сім'ї, визначає вибір професії бізнесмена. Ціннісне ядро протестантської культури складають норми і приписи аскетичного характеру, котрі вимагають від віруючого пуританської поведінки, суворого раціоналістичного контролю за способом життя і, зокрема, відмови від гедоністичної життєвої позиції.

Лише протестантизм, точніше пуританізм, стає носієм етносу раціонального буржуазного підприємництва та раціональної організації праці (Вебер М. Избранные произведения. - М., 1990. - С. 193). Послідовники ж католицизму та інших конфесій схильності до економічного раціоналізму - капіталізму - не проявляють.

Основний висновок веберівських досліджень полягає в тому, що ідеям належить пріоритет над інтересами, що як раз вони, а не інтереси справляють структурний вплив на історичний процес.

Впровадження християнства в Русі витворило якісно новий тип культури, забезпечило цивілізовану взаємодію з усією Європою. З одного боку, християнська віра і православна церква як явища світового масштабу і незалежні від національних державних утворень у духовному плані визначали світобачення і тип поведінки, скажімо, представників політичної еліти. З іншого боку, культура як вираження і результат самовизначення волі народу мала певні свої відмінності в різних землях Київської держави. Так, наприклад, Андрій Боголюбський, який у 1169 році пограбував Київ, був обраний єдиним князем земель Суздальських, Рязанських, Ростовських, Муромських. Колективне несвідоме московитів (як за Гегелем, «речі ще нема, коли вона вже стає») сприяло зародженню спадщинної влади монарха, гуртувало етнос (перша його ознака - протиставлення «свої - чужі») в той час, коли у Києві міняли князів раз-у-раз. Тобто, відбувався довготривалий процес не «прийняття християнства Руссю», а вироблення нового образу християнської культури (саме культури - наполягає представник Київської філософської школи І. Бичко, а не лише релігії) як корелята киево-руської ментальності. Чужими киево-руській ментальності виявилися, наприклад, імперські, «вселенські», «цезаропапістські» мотиви візантійської ментальності і, навпаки, - спільність з греко-візантійським світоглядом у екзистенціально-особистісних орієнтаціях, поліфонічній «софійності», спрямованості на «внутрішній світ» людської душі, на «серце», «атеїстичним» баченням природи (Українська культура: Історія і сучасність: Навч. посібник.- Львів, 1994.- С. 306).

Ситуація докорінно змінюється у XVI ст., з початком доби науки і техніки, коли світ починає сприймати європейську, «модерну» цивілізацію (Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. - С. 52). На зміну культурно-цивілізаційному діалогу, характерному для «традиціоналістського» суспільства, в добу «модерну» пріоритетним стає аспект засвоєння Сходом і Півднем технології, економічних, політичних і культурних форм, вироблених у лоні Західної Європи. Прикладом такого впливу може бути Японія. Проте японці до невпізнанності перебудували західний капіталізм з його вільноринковою економікою і політичним плюралізмом, згідно з традиціями своєї культури.

Народна культура не завжди увінчується цивілізацією. Культурно оформлений етнос приходить до цивілізації через розбудову власної держави. Можна дещо погодитись з тією думкою О. Толпиго, що українська цивілізація належить, за А. Тойнбі, до так званих «абортивних» цивілізацій, до тих, що не відбулися (Толпиго О. Кілька слів про Тойнбі // Філософська і соціологічна думка. - 1993. - № 5. - С. 139). Зрозуміло, що цивілізація Київської Русі відбулася. Мова йде про ту українську культуру, яка склалася на рубежі XVI-XVII ст. як відповідь на католицьку експансію та агресію польської шляхти. Православ'я давно втратило можливість самореформування. Візантійська традиція обожествлення державної влади, що розквітала в Росії, на українському ґрунті не вкорінилася. Українське православ'я виймало людину із суспільного організму, на неї саму покладало відповідальність за свою поведінку перед Богом, тому було, в певних межах, несвідомим розсадником анархо-індивідуалізму і соціальної апатії.

В історії різних народів відомі періоди, коли національна самоідентифікація ототожнювалася з приналежністю до певної релігійної конфесії. Склався історично виправданий стереотип, який схвалював боротьбу і жертвність в ім'я православ'я і, безумовно, засуджував як зраду перехід до іншої віри. «Борючись за віру, козаки тим самим обороняли національні інтереси» (Дорошенко Д. Різні погляди на причини й характер польсько-українських відносин XVI-XVII століть // Трибуна. -1991. - № 5.- С. 32), - резюмує Д. Дорошенко синтез поглядів М. Грушевського щодо козаччини. В той же час українська шляхта, поведінка якої регламентувалася ідеєю відносин сюзерена: за Русі то був князь, а потім король, вважала себе повноцінною складовою громадянського суспільства Речі Посполитої. Приваблювана найважливішими елементами польської культури - політичним устроєм та ідеологією свободи, місцева шляхта ополячується і, як наслідок, - окатоличується (Мальчевський О. Полонізація української шляхти (1560-1648) // Україна в минулому. Вип.1. - Київ-Львів, 1992. - С. 37). Такі давні руські роди, як Вишневецькі, Потоцькі, Чарторийські, Огінські та інші, склали кістяк польської магнатерії; деякі з них стали кривавими душителями народу, з якого вийшли. Уривається духовно-генетичний ланцюг, що сягав княжої доби. Місце княжих родів у військовому і політичному аспектах займає козацтво, яке поряд з православною вірою стає захисником українського національного почуття.

Специфіка українського козацтва, яка відрізняє його від

донського, терського та інших, полягає в тому, що воно не було «слугою царю» чи королю, а виросло з народу і саме створило народ, а не виокремилось в локальну спільноту, субетнос. «Велика козацька війна» 1648-1654 рр. постає як справді всенародна війна за національне визволення. Вона передує добі європейських національно-визвольних рухів ХІХ ст. і вже у ХVІІ ст. творить якісно новий народ на Наддніпрянщині - «козацьку націю». Слова «українець» і «козак» стають синонімами. Архетип землероба («свинопаса») замінюється психологічним образом воїна-кочівника («козака»). М. Костомаров писав: «У Південній Русі всі жадали бути козаками, тобто вільними людьми, всі шукали шляхів і засобів обернутися на козаків» (Костомаров М. І. Малоросійський гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький // Наука і суспільство. - 1990. - № 2. - С. 23).

Таким чином, на терені України зустрілись у протиборстві дві консервативні, хоча й християнські, системи світосприймання. Їхній короткочасний союз був можливий на противагу безперервним військовим зіткненням з тюрксько-ісламським світом, але це не переривало їхнього взаємного протистояння. В результаті цього протистояння, по-перше, починає формуватися українська нація, а також своєрідна культурна свідомість, що отримала назву «українського бароко», носіями якої були насамперед українські козаки (Парахонський Б. Бароко. Поетика і символіка // Філософська і соціологічна думка. - 1993. - № 6. - С. 102). По-друге, на теренах Західної України виникає унія українського православ'я з католицизмом як акт фізичного і національного врятування частини українського народу, серед якої починають проглядатися обриси ментальної відмінності від «козацької» України. По-третє, в умовах відсутності української національної держави політика польського уряду призвела до деформації свідомості панівного класу українського суспільства - абсолютної переваги у ній класових аспектів над національними, що зумовило соціальну спрямованість козацьких національних воєн. По-четверте, Хмельниччина зруйнувала політичну рівновагу в Європі, збудила імперські зазіхання держав сусідів, і, враховуючи ірраціоналізм мінливої, чуттєво-витонченої і одночасно наївно-простої вдачі запорозького козацтва, вилилася згодом у братовбивчу війну - і на обох берегах Дніпра падає Руїна. Самодержавна Росія влітку 1775 руйнує Запорозьку Січ - останній оплот української еліти, підрубуючи коріння державницьких прагнень українського

народу. Українська барокова культура «запліднила» російську культуру, стала «містком» для раціонально-технічного впливу західно-європейської цивілізації на Азію. Вестернізація Російської імперії, її входження до цивілізованого світу багато в чому відбувалося за рахунок «українського культурного донора». Про «українське століття» Росії І. Огієнко пише: «Українці принесли з собою всю свою велику культуру і вплив їхній одбився на будівництві, на малюванні, на одязі, на співах, на музиці, на звичаях, на праві, на літературі і навіть на самій московській мові» (Огієнко І. Українська культура. - К., 1992 - С. 49). Варто, зауважити, що Україна тривалий час була провінцією Польщі, а Польща в культурно-цивілізаційному плані була провінцією романо-германської Європи. Тобто в середині XVII ст. українська культура ніби переїжджає до російської столиці, створює базовий археологічний пласт російської свідомості XIX ст.

Поряд з цим Польща і Росія, накидаючи українцям свої цивілізації, брутально втручалися у чужу історичну долю. Виник антагонізм між архаїчною культурою «хутора» і прийдешньою цивілізацією «міста» (польського або російського за своєю культурою). Такі визначальні події культурно-історичного буття українського народу, як повстання Наливайка, Кармелюка, коліївщина, махновщина - масові селянські рухи, були спрямовані проти усякої державності, міської цивілізації. За таких умов регіонально-вольовий компонент української ментальності (так потрібний у справі творення власної держави) дедалі більше пригнічувався, а річка ірраціональних нуртів народної душі переповнювалася. Українці опинилися у невідомому, чуттєво-емоційному полоні власних міфологічних уяв. Такому стану сприяла і традиційна роздвоєність українського етносу на Захід і Схід. Згідно з концепцією культурної історії Східною Європою є Росія як продовження візантійської цивілізації на засадах православ'я. Польща разом із Західною Україною аж до середини XX ст. не були частиною Східної Європи. Від самого початку вони разом із Чехією, Австрією поділяли досвід Західної Європи з її готикою, Відродженням, Реформацією і Контрреформацією. Саме тут, у Центральній Європі, західно-європейська культура отримала наймогутніші імпульси - тут з'явився психоаналіз, структуралізм, логічний позитивізм. Східна ж Україна вже 340 років «розчинена» в російській цивілізації.

Отже, Україна - це зіткнення двох світів, двох культур, двох цивілізацій. К. Поппер на запитання, що зробило Афіни

творцем західно-європейської цивілізації, відповів так: «Ця відповідь - зіткнення культур. Коли дві або більше культур починають взаємодіяти, це змушує людей усвідомити, що їхній спосіб життя та поведінка не є «природними» і єдино можливими» (Поппер К. Філософія культури // Всесвіт. - 1994 - № 7. - С. 162). Україна має всі підстави стати новою Елладою цивілізованою нацією, як то колись передрікав Гердер.

«Реальний соціалізм» через голодомори, винищення етнічного генофонду, колективізацію, екологічну руїну витворив на з'єднаних українських теренах своєрідний тип цивілізації на засадах державної власності та ідеологічної диктатури. З декомунізацією зруйнувалась і система соціалізму. Нинішня Україна - це уламок «радянської цивілізації» з традиційною індустріальною економікою й відсталою технологією, де панують бюрократична влада і національна буржуазія. У зв'язку з цим Оксана Грабович пише: «Національна буржуазія малорозвинених країн не цікавиться виробництвом, будівництвом і взагалі працею: головна сфера її інтересів - посередницька діяльність... Її основна мета - будь-що втриматися на поверхні, при владі, її внутрішнє покликання - державний рекет... І поки ця каста розпоряджається національним продуктом як своїм власним... країна дедалі глибше й глибше поринає у стагнацію» (Грабович О. Патологія спадщини // Березіль. - 1994. - № 9-10. - С. 151). Вона виступає посередником пограбування населення міжнародним і російським капіталом. А тому вона має потребу в популярному лідері. Його роль - увічнення панівного становища правлячої еліти. У зв'язку з цим єдиний вихід - проведення виборів якомога частіше.

Корупція чиновництва й невизначеність долі приватної власності в Україні роблять її малопривабливою для західних інвесторів. На VI з'їзді Українського союзу промисловців і підприємців, який відбувся 21 січня 1997 року, стан економіки країни був визначений як «катастрофічний». І не слід себе гіпнотизувати низьким рівнем інфляції за 1996 рік, введенням гривні, відновленням кредитної лінії Міжнародного валютного фонду тощо. Більше 50% економічної діяльності здійснюється в умовах тіньової економіки. Приватизацію уряд фактично перетворив на колективізацію: близько 80% приватизаційного фонду передано колективам через аренду з наступним викупом, а не через аукціон. А тому керівники підприємств мало зацікавлені у збереженні і примноженні колективної власності, яку через створені МП, СП продовжують розкрадати.

Економічні реформи, які проводить Президент Л. Кучма,

поки ще не дають відчутного економічного ефекту. Україна так і залишилась під корумпованим керівництвом колишніх комуністів і новоявлених прагматиків. «Українська революція» не відбулася, не відбувся перехід влади з рук в руки. Боротьба за перерозподіл власності вийшла на орбіту протистояння між могутніми політико-фінансовими промисловими «кланами» (Дніпропетровським, Донецьким та ін.). Відголосок цієї боротьби - це замахи на життя П. Лазаренка, вбивство Є. Щербаня...

Скільки років в різні часи українці чули на свою адресу закиди з різних приводів: про брак енергії, схильність до меланхолії, мрій тощо, тобто саме про те, що потрібне для духовного поступу, для культури, а не для цивілізації. О. Шпенглер писав,... що кожна велика культура є не що інше, як здійснення і образ певної душі (Шпенглер О. Падіння Європи // Основа.- 1996.- № 30(18). - С. 121). Але Українська держава вже є, а тому можливість для створення української цивілізації, української цивілізованої держави також є. Єврейський етнос, гнаний і принижуваний тисячоліттями, завдяки національній ідеї, талановитим лідерам зумів перебороти свій комплекс меншовартості й нині успішно протистоїть військовим зазіханням арабів-сусідів, створив серед пустелі квітучу цивілізацію, цивілізовану ізраїльську державу.

Держава є альфа і омега цілісного культурно-історичного буття українського народу.

Чи довго українці ще будуть нацією «без голови»?